

ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้ของไทย (๒๓๑๐-๒๓๘๓)

บทความนี้ศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ เมือง ๓ เมือง^๑ ในภาคใต้ของไทย โดยเฉพาะจากปี ๒๓๑๐ ถึงปี ๒๓๘๓ คือจากเสียกรุงศรีอยุธยาถึงสมัยรัชกาลที่ ๓ อันเป็นช่วงเวลาที่ไทยจะเข้าสู่สมัยใหม่ ทั้งนี้มีจุดประสงค์เพื่อให้เกิดความเข้าใจเรื่องราวความสัมพันธ์ระหว่างเมืองเหล่านี้ และความสัมพันธ์กับเมืองหลวงด้วยประการหนึ่ง ผู้เขียนหวังว่าการศึกษานี้จะเป็นประโยชน์ต่อนักสังคมศาสตร์ เพราะการศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่น^๒ อาจจะช่วยเป็นรูปแบบของการศึกษาค้นค้นเขตอื่นในกาลสมัยที่ต่างกัน และอาจช่วยให้สามารถสรุปเปรียบเทียบความสัมพันธ์ระดับชาติและระดับท้องถิ่นของไทยได้อีกด้วย นอกจากนี้จากทัศนะของนักประวัติศาสตร์ การศึกษาประวัติศาสตร์ท้องถิ่นนี้ก็สำคัญเช่นกัน เพราะทำให้เห็นภาพการเมืองไทยจากมุมที่แตกต่างไปกว่าเดิม และภาพแบบนี้ก็ไม่ค่อยมีปรากฏในการเขียนประวัติศาสตร์ไทยโดยทั่วไป ซึ่งมักจะเขียนตั้งแต่เมืองหลวงหรือศูนย์กลางของ เทวราชา อยู่ตลอดเวลา ทั้งนี้ผู้เขียนจึงตกลงที่จะศึกษาเมือง นครศรีธรรมราช เมือง พัทลุง เมือง สงขลา ในสมัยที่กล่าวไว้ข้างต้น

๑. คำว่า เมือง ในความหมายของไทยมุ่งหมายถึง คน มากกว่าอาณาเขต ถ้ามีที่ดินแต่ไม่มีคนก็ไม่มี ความหมาย ดั้งเดิม เมือง ของไทยอาจจะอธิบายได้ว่าเป็นแบบ นครรัฐ (ซึ่งความหมายของ นคร ในที่นี้ไม่ผิดซึ่งนัก) มีลักษณะการปกครองแบบเมือง เป็นศูนย์กลางศาสนาและวัฒนธรรม มีคนทำการเกษตรอยู่รอบๆ ส่งผล ผลึกให้ผู้นำในเมือง ถ้าลงคน จะเป็นทั้งทหารและแรงงาน ถ้าคนในเมืองถูกบีบบังคับก็มักจะหนีเข้าไป เจ้าเมือง ต้องมีหน้าที่เกลี้ยกล่อมคนให้เข้ามาอยู่ในเมือง ทำน้ำให้เป็นนา เพื่อทำให้เป็นเมือง
๒. การศึกษา ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพิ่งจะเริ่ม โดยศาสตราจารย์ Charles Keyes ศึกษาเกี่ยวกับรูปแบบ การเมืองของภาคอีสานของไทย และศึกษาเปรียบเทียบท้องถิ่นต่างๆ ในรายงานเรื่อง *ประวัติศาสตร์ ภาคอีสานของไทย* และ เจช บุนนาค, *The Provincial Administration of Siam from 1892 to 1915* วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก มหาวิทยาลัยฮาร์วาร์ด ๑๙๖๔ เสนอถึงความแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น และการเปรียบเทียบท้องถิ่นต่างๆ ในวิทยานิพนธ์ของ Constance Willson, *Slate and Society in the Reign of King Mongkut*, Cornell 1970, V.I., pp. 90, 104

ก่อนที่เราจะศึกษาประวัติศาสตร์เราควรจะศึกษาข้อมูลเสียก่อน

ข้อมูลที่นำมาใช้นี้เราจะเรียกได้ว่าเป็นข้อมูลเบื้องต้น (primary) อย่างแท้จริง เช่นจดหมายเหตุจากประเทศต่าง ๆ แต่ผู้เขียนได้ฟังข้อมูลเบื้องต้น (quasi-primary) อีกด้วย คือพงศาวดาร พงศาวดารนั้นถ้าจะให้จริงแล้วก็มีใช้ข้อมูลเบื้องต้น แต่เป็นข้อมูลชั้นสอง (secondary) และเป็นข้อมูลที่อาจเอามาจากข้อมูลอื่น ๆ เช่น พงศาวดารที่เคยมีมาก่อน หรือจากคำบอกเล่า แต่อย่างไรก็ตามพงศาวดารก็เป็นข้อมูลที่เรายังมีอยู่สำหรับใช้ในการเขียนประวัติศาสตร์ไทย และเป็นข้อมูลที่จำเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งจำเป็นต้องพิจารณาให้ถี่เมื่อใช้พงศาวดารเหล่านี้

พงศาวดารสำคัญที่นำมาใช้นี้คือ พงศาวดารนครศรีธรรมราช สงขลา และ พัทลุง พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช เขียนขึ้นเมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ผู้เขียนคือ หลวงอนุสรณ์สิทธิธรรม (บัว ฉนวน) ซึ่งเป็นหลานปู่ของเจ้าพระยานคร (น้อย) ผู้เขียนมิได้กล่าวถึงข้อมูลที่ใช้ในการเขียนแต่ดูเหมือนจะรวบรวมข้อมูลจากบันทึกต่าง ๆ ของตระกูลและจากคำบอกเล่า โดยใช้พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์เป็นหลัก

พงศาวดารเมืองสงขลา มีอยู่ ๓ เล่ม เล่มที่ใช้กันมากคือ เล่มของพระยาวิเชียรคีรี (ชม ฅ สงขลา) รวบรวมขึ้นในช่วงปี ๒๔๓๑-๒๔๓๓ ขณะที่ท่านเป็นข้าหลวงเมืองสงขลา ซึ่งก่อนหน้านั้น มีพงศาวดารสงขลา อยู่แล้ว ๒ เล่ม (พิมพ์รวมกันในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๑ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๑๔) เล่มแรกแต่งในปี ๒๓๙๔ เป็นเรื่องประวัติศาสตร์เมืองสงขลา ตั้งแต่ตอนเสียกรุงครั้งที่ ๒ จนถึงปี ๑๓๙๔ อันเป็นปีที่มีการตั้งข้าหลวงเมืองสงขลา ซึ่งปกครองอยู่เมื่อแต่งพงศาวดารนั้น พงศาวดารเล่มนี้กล่าวถึงมูลเหตุที่แต่งขึ้นเนื่องจากวันหนึ่งข้าหลวงและขุนนางเมืองสงขลาคุยกันเรื่องตระกูลที่ปกครองเมืองนี้ ปรากฏว่าเกือบจะไม่มีใครจำเรื่องราวเก่า ๆ ได้ ดังนั้นเพื่อจะรักษาประวัติไว้ให้คนรุ่นหลัง พระยาสงขลาจึงส่งคนออกไปสืบหาคนในสมัยพระยาสงขลาคนแรกที่ยังมีชีวิตอยู่และพอจะเล่าเรื่องสมัยนั้นได้ ก็ได้ตัวชายชราวัย ๘๕ มาคนหนึ่งชื่อขุนพรหมเสนา เคยเป็นขุนนางในสมัยพระยาสงขลาคนแรก (บิดาของขุนพรหมเสนาคือยกกระบัตรเมืองสงขลา) จึงได้มีการจดบันทึกจากคำบอกเล่าของท่านผู้นี้รวมทั้งคนอื่น ๆ ที่ยังพอจดจำเรื่องราวได้ลงในพงศาวดารนี้ พงศาวดารเล่มที่สองสืบเนื่องมาจากเล่มแรกเป็นชีวประวัติเจ้าพระยาสงขลา (บุญส่ง) เริ่มตั้งแต่เมื่อท่านเป็นมหาดเล็กในปี ๒๓๕๔ จนถึงเมื่อท่านได้เลื่อนขึ้นมาเป็นเจ้าพระยาในสมัยรัชกาลที่ ๔ พงศาวดารสองเล่มนี้ พระยาวิเชียรคีรีใช้เป็นข้อมูลประกอบมาก

พงศาวดารฉบับสุดท้ายที่เขียนใช้คือ พงศาวดารเมืองพัทลุง รวบรวมโดยหลวงศรีวรวัตร
ระหว่างปี ๒๔๕๔-๒๔๖๐ ท่านผู้นี้เป็นเชื้อสายตระกูลเจ้าเมืองพัทลุงเก่า ในพงศาวดารของท่าน
พยายามใช้วิธีการแบบวิทยาศาสตร์ ในคำนำของท่านกล่าวถึงข้อมูลที่ใช้ประกอบคือ ตำนานวัต
บันที่กต่าง ๆ บันที่กของข้าหลวง ชิวประวัติ และงานเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ ซึ่งส่วนหนึ่งคือ พงศา
วดารเมืองพัทลุง (พิมพ์ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๓, ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ๒๕๑๕) เขียนโดย
หมื่นสนิทภริมย์ ปลัดกรมหมื่นไกรสรวิชิต ซึ่งเป็นพระราชโอรสของรัชกาลที่ ๑ กบฏิตาของ
“พระยาตากเหล็ก” ข้าหลวงเมืองพัทลุง ในสมัยพระเจ้าตากสินและรัชกาลที่ ๑ พงศาวดารเล่มนี้
พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต บุนนาค) สั่งให้เขียนขึ้นเนื่องในโอกาสที่มีการแต่งตั้ง “เทพ” หลานปู่ของ
พระยาตากเหล็กขึ้นเป็นพระยาพัทลุง ก่อนหน้ารัชกาลที่ ๓ จะเสด็จสวรรคตในปี ๒๓๙๔ “เทพ”
ผู้นี้อาจจะเป็นลูกพี่ลูกน้องกับรัชกาลที่ ๓ เนื่องจากภรรยาเอกของบิดาท่านเป็นน้องของพระราช
มารดาของรัชกาลที่ ๓ พงศาวดารฉบับนี้เขียนตามคำบอกเล่าของเจ้าจอมมารดากลิ่น (มารดา
ของกรมหมื่นไกรสรวิชิต) และน้องสาวของท่าน ซึ่งทั้งสองท่านนี้คือ อาของเทพ เรื่องราวใน
พงศาวดารเล่มนี้ค่อนข้างสั้น ตอนต้นพูดถึงตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ แต่ตอนหลังเปลี่ยนมาเป็นเรื่อง
เชื้อสายในตระกูล หลวงศรีวรวัตรท่านถือว่าท่านเขียนขึ้นตามฉบับเก่าจึงไม่รับผิดชอบเรื่องราวใน
พงศาวดารว่าเท็จจริงแค่ไหน แต่ท่านก็เป็นคนมีความคิดก้าวหน้า และบางตอนก็กล่าวอ้างถึงพระ
ราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา

นอกจากนี้ผู้เขียนยังใช้พระราชพงศาวดารสมัยรัชกาลที่ ๑ และ ๓ ฉบับเจ้าพระยาทิพากร
วงศ์ พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๒ ฉบับสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ
แต่ผู้เขียนก็ไม่ได้รู้สึก
ว่าพงศาวดารเหล่านี้จะมีเรื่องราวที่ถูกต้อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ท้องถิ่น
บทบาทของเมืองทั้ง ๓ ที่นำมาพิจารณาและการมองบทบาทเหล่านี้จากสายตาของเมืองหลวง
และประวัติศาสตร์ที่จำกัดจำกั้นมาโดยบุคคลที่อยู่ในสมัยนั้น ๆ จะมีลักษณะสำคัญที่เราได้
เรียนรู้ยิ่งกว่าประวัติศาสตร์ที่นักประวัติศาสตร์เขียนขึ้น ฉะนั้นหลักฐานในประวัติศาสตร์
ไทยจากนิทานปรัมปราและตำนาน จึงมีความสำคัญมาก

๓. Akin Rabiḥhadana *The Organization of Thai Society in the Early Bangkok Period*, Cornell University
Southeast Asia Program Data Paper No.74, 1969, Appendix M, p. 231.

ความรู้จากตำนานที่เล่าถึงการตั้งถิ่นฐานในภาคใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมืองนครศรีธรรมราช อันเป็นเมืองเก่าแก่ เป็นอาณาจักรอิสระมีชื่อเสียงในความเจริญของศาสนาพุทธ มีอาณาเหนือเมืองเล็ก ๆ ที่เป็นเมืองที่ต้องส่งบรรณาการให้ เช่น เมืองพัทลุง เป็นต้น^๔

เมืองนครฯ ย่อมอยู่ใต้อำนาจพระเจ้าอุทองแห่งอยุธยา ผู้ปกครองเมืองนครได้รับเกียรติอย่างสูงส่งจากอยุธยา และจัดเป็นเมืองพระยามหานคร และภายหลังในสมัยสมเด็จพระนเรศวร ก็จัดเป็นเมืองชั้นเอกแบบเดียวกับเมืองพิษณุโลก

เมืองนครฯ และพัทลุงเป็นศูนย์กลางทางศาสนาที่มีชื่อเสียง มีการติดต่อเกี่ยวกับเรื่องศาสนากับลังกา ซึ่งมีหลักฐานปรากฏในตำนาน เช่นการอัญเชิญพระพุทธรูปสี่องค์มายังนครฯ ในศิลาจารึกพ่อขุนรามคำแหงก็กล่าวว่าเมืองนครฯ เป็นศูนย์กลางการศึกษาศาสนาพุทธ พระสังฆราชที่ปราศปรื่องในสมัยพ่อขุนรามคำแหงก็ได้รับการศึกษาพระคัมภีร์ทางศาสนาจากที่นี่^๕ และในสมัยพระเจ้าตากสิน^๖ พุทธศาสนิกชนหลังเสียกรุงก็ได้ยืมพระไตรปิฎกจากเมืองนครนเองไปเป็นหลักเพื่อคัดลอกนอกจากนี้ยังมีศาสนาสถานอื่น ๆ และพุทธมหายานปรากฏอยู่ด้วย เช่นตัวอย่างกรณีของพระครูอินทโมฬีในต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ เป็น "นักพรตผู้ขวนขวาย" ซึ่งภายหลังเป็นผู้ฟื้นฟูวัดของศาสนาพุทธในแถบเมืองนครและพัทลุง สร้างพระพุทธรูปในรูปของนางเลื้อยขาว^๗ (นางเลื้อยขาว เป็นเรื่องกึ่งตำนานของผู้มีบุญที่มาก่อตั้งศาสนาในแถบนครและพัทลุง) ต่อมาพระอินทโมฬี บวชเป็นพระภิกษุที่นคร แล้วเดินทางมาอยุธยาในสมัยพระมหาจักรพรรดิซึ่งพม่ามาปกครองไทยอยู่ พระอินทโมฬีรวบรวมภิกษุชาว ๕๐๐ คนขับไล่พม่า โดยการใช้เวทมนต์ พระมหาจักรพรรดิทรงโปรดมากจึงพระราชทานยศให้และตั้งให้เป็นหัวหน้าวัดที่ไต่พันผู้ขึ้น ประมาณ ๒๙๔ วัด ซึ่งได้รับพระราชทานที่ดินและแรงงาน เป็นลักษณะน่าสนใจในเรื่องศาสนาในภาคใต้ที่อุทิศที่ดินและคนจำนวนมากเพื่อสนับสนุนการก่อตั้งศาสนา คนทั้งหมดจะอยู่ใต้ควบคุมของพระตลอดไป ยกเว้นกรณีที่ดินในบังคับของพระเป็นฆาตกร ซึ่งมาเกี่ยวกับศาลทางฝ่ายบ้านเมือง การกระทำของพระเจ้าแผ่นดินอยุธยาเช่นนี้อาจจะเป็นการใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการตรวจสอบอำนาจของเมืองนคร เป็นการดึงกำลังคนภายใต้การควบคุมของเมืองนครฯ และการใช้กำลังคนในถิ่นที่ห่างไกลจากเมืองหลวงให้เป็นประโยชน์

๔. "ตำนานเมืองนครศรีธรรมราช" หน้า ๕๑ "ตำนานประวัติเมืองนครศรีธรรมราช" หน้า ๘๒ พิมพ์รวมกันใน *รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช*, ๒๕๐๔

๕. A.B. Griswold and Prasert na Nagara, "The Inscription of King Ramkhamhaeng of Sukhodaya (1292 A.D.)," *JSS* LIX, ii (1971), p. 212

๖. ศรีวิวัฒน์, หลวง, *พงศาวดารเมืองพัทลุง, ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๑๕*, ๒๔๖๓ หน้า ๑๖

คือเมืองหลวง เพราะฉะนั้นแม้ว่านครฯ จะมีชื่อเสียงอิทธิพลในฐานะศูนย์กลางศาสนา แต่ก็เป็นการลด
อำนาจทางอ้อม และเพิ่มชื่อเสียงของพระเจ้าแผ่นดินอยุธยาในฐานะเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาด้วย

ในกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ มีคนมุสลิมเข้ามาปกครองในภาคใต้ คือเมืองที่เป็นรัฐบรรณา
การซึ่งมีคนมาลื้ออยู่มากและรวมมาถึงเมืองนครฯ และพัทลุงด้วย เรื่องราวในประวัติศาสตร์ตอนนั้นไม่
กระจ่างนัก แต่อาจจะเนื่องมาจากสงครามระหว่างไทย-พม่าในตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ ทำให้
อำนาจของอยุธยาที่มีต่อภาคใต้อ่อนแอลง ซึ่งเป็นขณะเดียวกับที่ทางมาลื้อ มีกำลังเข้มแข็งขึ้น

พระราชพงสาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับพระราชหัตถเลขา กล่าวว่าข้าหลวงเมืองนครศรีธรรม-
ราชศึกกบฏในปี ๒๒๓๕ นั้นเป็นคนมาลื้อก่อกบฏขึ้น เพราะไม่ยอมรับพระเพทราชาว่าเป็นพระเจ้า
แผ่นดินต่อจากพระนารายณ์ กลับถือว่าพระเพทราชาเป็นกบฏ ภายหลังกบฏขึ้นแล้วดูเหมือนทาง
อยุธยาที่ส่งข้าหลวงคนไทยออกไปปกครองนครฯ อีก

พงสาวดารเมืองพัทลุง บันทึกไว้ว่า ทางเมืองพัทลุงก็มีข้าหลวงมาลื้อปกครองเช่นเดียวกัน
คือ ตาคุมะระหุ่ม ขอดำแหน่งเป็นเจ้าเมืองพัทลุงจากพระเจ้าแผ่นดินอยุธยา^๕ ในปลายคริสต์ศตวรรษ
ที่ ๑๗ ในช่วงประมาณ ๑๐ ปีก่อนคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ อยุธยาก็กลับมาเรียกร้องสิทธิในการปกครอง
เมืองนครอีก ข้าหลวงเมืองพัทลุงจึงมีชื่อเป็นไทยเหมือนเดิม ข้าหลวงคนหนึ่งของพัทลุง เคยเป็น
ข้าหลวงเมืองไชยามาก่อน คือออกญาของเมืองนครฯ และเป็นญาติกับข้าหลวงเมืองนครด้วย ในท้าย
ที่สุดอยุธยาที่ตระหนักถึงปัญหายุ่งยากจากการที่มาลื้อมาปกครองภาคใต้ จึงพยายามตั้งภาคใต้ให้
ใกล้เคียงกับอยุธยามากขึ้น โดยการให้ "นโยบาย" ให้คนไทยไปปกครอง" และสนับสนุนอุปถัมภ์ตระกูล
ของคนไทยที่มีผลประโยชน์ ในการปกครองภาคใต้ บางครั้งใช้ความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับ
อยุธยา ซึ่งจะเห็นได้จาก พงสาวดารนครศรีธรรมราช กล่าวว่ามหาดเล็กหลวงซึ่งเป็นปลัดเมืองนครฯ
ในปลายอยุธยา เมื่อครั้งกรุงแตก ตั้งตนเป็นอิสระนั้นเป็นเชื้อสายขุนนางเก่าของเมืองนคร แต่สำหรับ
เมืองพัทลุงแล้ว นโยบายของอยุธยาจะไม่ได้ผลนัก เพราะในปี ๒๒๙๑ หลานปู่ของตาคุมะระหุ่ม
เป็นข้าหลวงเมืองพัทลุง น่าสนใจที่ข้าหลวงคนนั้นยังคงนับถือศาสนาอิสลาม และเข้าไปรับใช้พระเจ้า
แผ่นดินในวังหลวง และถูกส่งมาปกครองพัทลุง ภายหลังมีน้องชายเป็นข้าหลวงต่อมาจนถึงสมัยเสีย
กรุงอยุธยาแก่พม่า สมัยนั้นจึงเปรียบเหมือน "สมัยมาลื้อ" ในประวัติศาสตร์เมืองพัทลุง

สำหรับเมืองสงขลาเท่าที่ปรากฏในพงสาวดารเมืองพัทลุงและสงขลา ไม่ได้แสดงว่าสงขลา
จะเป็นเมืองเก่าแก่มาก พงสาวดารสงขลา กล่าวว่าสุลต่านสุเลมานเป็นผู้ตั้งสงขลา พงสาวดารเมือง

๗. ศรีวิภากร, *พงอ่าว* หน้า ๑๖

พื้กุง ก็ไม่ได้ปฏิเสธเรื่องนั้น ชื่อ "สิงกอร่า" หรือ สงขลา ปรากฏในรายงานของชาวอาหรับตั้งแต่
 ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕^๘ รายงานของชาวยุโรป ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ ก็พูดถึง "เจ้าแห่งแว้น
 สิงกอร่า" ทำสงครามกับปัตตานีและนครโดยมีอยุธยาช่วยเหลือฝ่ายปัตตานีและนคร ฯ ขณะที่สิงกอร่า
 ได้รับความอุปถัมภ์จากชาวอังกฤษ เรื่องนี้อาจจะเป็นเรื่องของคาตุมะระหุ่มได้หรือไม่ พงศาวดารเมือง
 สงขลา กล่าวว่าสุลต่านสุเลมานสร้างป้อมปราการที่สงขลา แสดงถึงการทหารในเวลานั้น หลังจาก
 คาตุมะระหุ่มตายแล้ว เมืองสงขลาร้างมานาน ซึ่งอาจจะหมายถึงไม่มีผู้ปกครองที่สำคัญมาเป็นเวลา
 นาน ในพงศาวดารพื้กุง ในราวต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ กล่าวว่าสงขลาเป็นเมืองอันดับ ๑ ภายใต้
 การปกครองของเมืองพื้กุงมีท่าเรือค้าขาย และประชากรมาก มีข้อความใน *Hikayat Patani*^๘
 สนับสนุนเรื่องนี้ ทำให้ข้อเขียนของหลวงศรีวิวัตน์น่าเชื่อถือมากขึ้น สงขลา น่าจะเป็นเมืองขึ้นรอง
 ในการค้าขายตั้งแต่สมัยแรกเริ่มเรื่อยมา และเป็นหลักฐานกึ่งในหมู่พ่อค้าชาวจีนและอาหรับแต่ก็ยัง
 คงอยู่ใต้อาณัติของเพื่อนบ้านที่มีอำนาจเหนือกว่า ในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๗ เมื่อการค้า
 ในสงขลาเจริญมากในขณะที่เพื่อนบ้านอ่อนแอ ผู้ปกครองสงขลาคือสุลต่านสุเลมาน หรืออีกนัยหนึ่ง
 คือคาตุมะระหุ่ม (ซึ่งตั้งตัวเป็นผู้ปกครองเมืองพื้กุงด้วย) ก็ตั้งตัวขึ้นเป็นคู่แข่งกับเมืองปัตตานี หรือ
 อาจจะเป็นเมืองนคร ฯ ด้วย แต่หลังจากท่านผู้นั้นตายแล้ว และอยุธยาเข้มแข็งขึ้น ความรุ่งเรืองของ
 สงขลาจึงหมดสิ้นลง เหลือไว้แต่เพียงตำนานของคาตุมะระหุ่มเท่านั้น

โดยสรุปแล้วกล่าวได้ว่าการปกครองภาคใต้ของอยุธยาไม่มีอำนาจเต็มพื้นที่ เมื่อไทยเสียกรุง
 ในปี ๒๓๑๐ ไม่มีผู้ปกครอง คณะข้าหลวงเมืองนครศรีธรรมราช (ข้าหลวงเมืองนคร ฯ สูญหายไป
 ระหว่างสงครามที่อยุธยา) จึงประกาศตั้งตนเป็นอิสระ มีอำนาจตั้งแต่ชุมพรไปถึงรัฐมาเลย์ พยายาม
 ปลุกความรู้ สึกของชนแถบนี้ด้วยความเจริญในอดีต ความมีชื่อเสียงในฐานะเป็นเมืองของ "อาณาจักร
 แห่งธรรม" เป็นศูนย์กลางของศาสนาพุทธ อาณาจักรนี้เคยเรียกกันว่า ปาฏลบุตร^๙ เมื่อพระเจ้าตากสิน
 ขึ้นครองราชสมบัติเมืองนคร ฯ ก็คงอยู่ใต้อำนาจของกรุงธนบุรี และอยู่ในฐานะที่ได้รับการยกย่อง
 มาก คือในฐานะ พระเจ้าประเทศราช มีอำนาจแต่งตั้งผู้รักษาการแทนข้าหลวงติดต่อกับเมืองหลวง
 มีสิทธิพิเศษ เช่นมี "ละครผู้หญิง" อย่างในวังหลวงได้^{๑๐}

๘. Paul Wheatley, *The Golden Khersonese*, (Kuala Lumpur, 1961), p. 240.

๙. Teew and Wyatt, *Hikayat Patani*, p. 19.

๑๐. "พระประวัติสังเขปพระเจ้านครศรีธรรมราช" *รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช*, หน้า ๑๕๐

๑๑. กรมหลวงนรินทรเทวี *จดหมายเหตุความทรงจำ* ๒๕๐๑ หน้า ๑๑๓

พัทลุงเป็นที่ตั้งของศาสนาพุทธและพราหมณ์มาแต่โบราณ รวมทั้งตำนานการละครด้วย
ข้าหลวงซึ่งเป็นลูกชายของข้าหลวงมาเลย์ คือ พระยาราชบังสัน และเป็นหลานของตาคุมะระหุ่มโต
เปลี่ยนศาสนามานับถือศาสนาพุทธ ซึ่งอาจจะเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้พระเจ้าตากสินทรงโปรดมากและ
ทรงแต่งตั้งเป็นข้าหลวงแทนข้าหลวงผู้ในเมืองนครฯ ส่งมาปกครองในระยะที่ตนเป็นอิสระ

ในเมืองสงขลาซึ่งการค้าเจริญ ปรากฏว่ามีพ่อค้าจีนแต่จิวผู้หนึ่งชื่อเหยียง เข้ามาแต่งงาน
กับหญิงชาวเมืองพัทลุง เมื่อพระเจ้าตากสินเสด็จมาปราบเมืองนครฯ ในปี ๒๓๑๒ เหยียงได้ทูลถวาย
ทรัพย์สินทั้งหมดของตนและขออนุญาตเก็บอากรรังนกในเกาะบางเกาะในสงขลา ให้พระเจ้าตากสิน
ปีละ ๕๐ ชั่ง พระเจ้าตากสินทรงโปรดในความจงรักภักดี จึงทรงรับของที่นำมาถวายแต่เพียงอย่าง
เดียว นอกนั้นก็คืนให้หมด และอนุญาตให้เก็บอากรรังนกได้ รวมทั้งพระราชทานยศให้เป็นหลวง
อินทรีสมบัติ และขอบุตรชายคนหนึ่งไปเลี้ยงไว้ที่ธนบุรี เพื่อเป็นมหาดเล็ก เหยียงเก็บอากรได้
ครบถ้วนไม่บกพร่องประจวบกับเวลานั้นข้าหลวงเมืองสงขลาละเลยหน้าที่จึงถูกถอด แล้วทรงตั้งเหยียง
เป็นข้าหลวงแทน ลูกหลานของเหยียงคงจะได้เป็นข้าหลวงต่อมาจนถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๔ มาตลอด

ประมาณ ๗๐ ปีต่อมาภาคใต้ยังคงเป็นที่มั่นทางทหาร ประการแรกเพื่อจะเป็นด่านป้องกัน
การโจมตีจากพม่าทางภาคใต้ ซึ่งไทยทำสงครามกับพม่ามาตลอด ตั้งแต่เสียกรุงจนถึงสมัยที่พม่าทำ
สงครามกับอังกฤษ ประการที่สอง เพื่อคอยปราบการกบฏของรัฐมาเลย์ของไทยซึ่งอยู่ในฐานะเมือง
ประเทศราช เนื่องจากเหตุสุดคั่งกล่าวนี้เมืองนครฯ จึงยังคงมีอำนาจมาก เช่น เมืองอังกฤษเข้ามาเจรจากับ
ไทยในปี ๒๓๖๗ เพื่อจะคว่ำเจ้าพระยานครเป็นเจ้าเมืองประเทศราชหรือเมืองใต้ปกครองโดยตรง
ของกรุงเทพฯ^{๑๒} และเรื่องที่จะพิจารณาต่อไปคือเรื่องอำนาจเมืองสงขลาที่เข้มแข็งขึ้น มาถึงศูนย์กลาง
และเป็นคู่แข่งของเมืองนคร รวมทั้งการเสื่อมอำนาจและอิทธิพลของเมืองพัทลุง

พระเจ้าตากสินทรงหาวิธีการที่เหมาะสมในการปกครองภาคใต้ โดยให้อำนาจแก่เมือง
นครฯ มาก และทรงเชื่อมความจงรักภักดีกับเมืองนครฯ โดยมีธิดาเจ้าเมืองนครถึง ๓ คน เป็นพระสนม
ทรงยกพระสนมคนหนึ่งให้พัฒน์ซึ่งเป็นอุปราช และบุตรเขยของพระยานคร เชื่อกันว่าพระสนม
คนนี้มีครรภ์มาก่อนที่จะพระราชทานให้ พัฒน์ซึ่งมีบุตรออกมาคือ น้อย (เชื่อกันว่า แท้จริงเป็นโอรส
พระเจ้าตากสิน) ต่อมาได้เป็นพระยานคร และการตั้งเหยียงเป็นข้าหลวงเมืองสงขลาให้อยู่ในเขต
อิทธิพลของนครฯ ก็เป็นวิธีการหนึ่งที่จะให้เมืองนครมีอำนาจมากขึ้น

รัชกาลที่ ๑ ทรงมีความคิดต่างกับพระเจ้าตากสินในนโยบายการปกครองภาคใต้ เพราะ
ฉะนั้นจึงทรงลดฐานะเมืองนครฯ จากประเทศมาเป็นหัวเมืองเอก และลดยศเจ้าเมืองนครเป็น พระยา

๑๒. *The Burney Papers*, Bangkok, 1910, IV (February 1822 to August 1825), pp. 749, 755-756.

นคร หลังจากนั้นไม่นานเจ้าพระยาจักรีเริ่มกระต้างกระเดื่องต่อกรุงเทพฯ คงจะเป็นเพราะไม่พอใจที่
ถูกลดอำนาจและอิทธิพลทางกรุงเทพฯ จึงเรียกตัวพระยาจักรีกลับกรุงเทพฯ แล้วตั้งพัฒน์เป็นพระยา
นครแทน

ในช่วงนี้ พงศาวดารเมืองนคร และพงศาวดารฉบับของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวพร้อมกัน
ว่าข้าหลวงเมืองสงขลามีความผิด จึงถูกนำมาอยู่ใต้การปกครองของนคร ฯ อีก ตามพงศาวดารเมือง
สงขลาว่าในการแต่งตั้งพัฒน์ กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงกราบทูลว่า พัฒน์และเหยียงเป็น
เพื่อนกัน เพราะฉะนั้นสงขลาจึงอยู่ใต้นคร ฯ เหมือนเดิมได้ (สงขลาตอนแรกอยู่ใต้เมืองนคร ฯ ในสมัย
พระเจ้าตากสิน ซึ่งต่อมาทรงยกสงขลาให้อยู่ใต้เมืองหลวงโดยตรงหลังจากที่เหยียงฟ้องว่านคร ฯ กบฏ
สงขลา) แต่เหตุผลที่แท้จริงในการให้สงขลาอยู่ใต้อำนาจของนคร ฯ อาจเนื่องมาจากสงขลาอยู่ใกล้
เขตมาเลย์ และไม่ได้เป็นรัฐบรรณาการ รัชกาลที่ ๑ ทรงตระหนักถึงปัญหาในการปกครองดินแดน
แถบนี้ เช่น ในประกาศแต่งตั้งพัฒน์เป็นพระยาจักรี ทรงเน้นให้ดูแลรัฐมาเลย์อย่างใกล้ชิด บังคับ
เขตแดน (เช่นสงขลา) และเตรียมพร้อมทางการทหาร

พ.ศ. ๒๓๒๙ พม่ายกทัพมาตีไทย ทัพหนึ่งยกมาทางภาคใต้ตีชุมพรและไชยาแตก
พระยาจักรีถูกพม่าใช้กลอุบายลวงว่ากรุงเทพฯ เสียแก่พม่าแล้ว จึงหนีไป ปลอຍให้พม่าได้เมืองนคร ฯ
แต่กรมพระราชวังบวรสามารถยกทัพมาขับไล่พม่าออกไปได้ พระยาจักรีได้ถูกลงโทษเพราะทาง
กรุงเทพฯ เห็นว่าพมามีกำลังเหนือกว่า และให้กลับมาชักชวนประชาชนสร้างบ้านเมืองขึ้นใหม่

ที่พัทลุงมีการรวมกลุ่มต่อต้านพม่าโดยมีพระมหาช่วยเป็นผู้นำ และตระเตรียมเครื่องราง
ของขลัง รวบรวมคนร่วมกับพระยาพัทลุง (คางเหล็ก) ต่อสู้กับพม่า แต่พม่าออกกลับไปเสียก่อนเพราะ
ทัพหลวงยกลงไปช่วย กรมพระราชวังบวร ฯ ทรงโปรดการกระทำของพระมหาช่วยมาก แต่เห็นว่าไม่
เหมาะที่จะให้อยู่ที่พัทลุงต่อไป จึงให้สีงและพระราชทานยศเป็นพระยาช่วยทุกขราชบุรี ผู้ช่วยข้าหลวง
พัทลุงซึ่งอาจจะเป็นไปได้ว่ากรมพระราชวังบวร ฯ ทรงต้องการจะควบคุมอำนาจอันเกิดจากความสามารถ
พิเศษเรื่องเครื่องรางของขลังของพระมหาช่วย จึงจัดการตั้งมาเป็นขุนนาง เพื่อจำกัดอำนาจเสีย

ขณะเดียวกัน ในสงขลา ขุนรองราชมณเฑียร ลูกชายข้าหลวงซึ่งถูกลดและตั้งเหยียงขึ้น
เป็นแทน ได้รวบรวมพรรคพวกราว ๒,๐๐๐ คน ทำการกบฏ ข้าหลวงสงขลาเวลานั้นคือ บุญชูย
(บุตรชายคนโตของเหยียง) หนีไปกรุงเทพฯ เพื่อกราบทูลพระเจ้าแผ่นดิน จึงทรงโปรดให้กรมพระ
ราชวังบวร ฯ ตักสินที่เมืองนคร ฯ แต่ปรากฏว่ากรมพระราชวังบวร ฯ ทรงยังไม่ตักสิน กลับส่งทัพ ๒ ฝาย
ให้ไปทำงานร่วมกันที่สงขลา โดยทรงมีท่าทีไม่รับรองในเรื่องนี้

กรมพระราชวังบวรฯ เสด็จลงมาสงขลา และถือโอกาสจัดการกับรัฐมาเลย์ ซึ่งเป็นประเทศ
ราช และยกลงไปปัตตานี เพื่อเป็นตัวอย่างแก่รัฐอื่น ๆ ที่แข็งข้อ ในการรบคราวนี้ บุญฮุยฟ้องว่า
ขุนรอรามมนตรี และพระยาจะนะ (น้องของพระยาพัทลุง) ปลอญกองทัพมาเลย์ไปเสีย และส่ง
ข้าวนำไปให้หม่ายกมาตีสงขลา กรมพระราชวังบวรฯ จึงให้พระยาพัทลุง (คางเหล็ก) ตัดสินคดีนี้
ซึ่งเสนอคำตัดสินให้ประหารชีวิตขุนรอรามมนตรีและพระยาจะนะน้องชายเสีย บุญฮุยได้รับ
พระราชทานยศชั้นเป็น พระยาศรีสมบัติ น้องชายบุญฮุยคนหนึ่งได้รับยศเป็นพระอนันตสมบัติ
ข้าหลวงเมืองจะนะ ในช่วงนี้ตามพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวว่า สงขลาเป็น
เมืองอันคับสาม ปกครองโดยตรงจากกรุงเทพ ฯ และมีหน้าที่ดูแลเมืองจะนะและเทพา รวมทั้ง
ปัตตานีด้วย

สองปีต่อมาพระอนันตสมบัติตาย บุญฮุยส่ง เถียนจิ้ง บุตรพระอนันตสมบัติเข้าเฝ้ารัชกาล
ที่ ๑ และเข้าเป็นมหาดเล็ก ทรงปรึกษากับเสนาบดีตกลงเลือกนายทิดเพ็ด (เคยก่อการกบฏร่วมกับ
ขุนรอรามมนตรี) ขึ้นเป็นข้าหลวงเมืองจะนะ หลังจากทิดเพ็ดตายแล้ว บุญฮุยกราบทูลขอให้
เพื่อนเก่าของบิดาซึ่งเป็นจีนแต่จิวเหมือนกัน ชื่อ เค่ง ให้เป็นข้าหลวงเมืองจะนะ ได้รับพระราชทาน
ยศเป็นพระ และส่งลูกชายคนโตเข้าเป็นมหาดเล็กในกรุงเทพ ฯ

ในเมืองพัทลุง คางเหล็ก ซึ่งเปลี่ยนศาสนามานับถือศาสนาพุทธ ได้ถวายธิดาแก่รัชกาล
ที่ ๑ ถึง ๒ คน รวมทั้งส่งลูกชายคือ ทองขาว ไปเป็นมหาดเล็ก

เรื่องราวของพระยาคางเหล็กผู้นี้เล่าว่าเมื่อปี ๒๓๒๙ ไทยทำสงครามกับปัตตานี พระยา
พัทลุงผู้นี้มีหน้าที่ควบคุมกองทัพเรือกองทัพหลวงขาดแคลนน้ำ พระยาคางเหล็กสามารถทำน้ำ
ให้สะอาดด้วยเวทมนต์ โดยใช้น้ำแช่ลงในน้ำ เจ้าพระยามนทรำพรังนำเรื่องนี้มากราบทูลรัชกาลที่ ๑
(อาจเป็นกรมพระราชวังบวรฯ) ว่าการกระทำเช่นนี้หมายถึงกบฏ พระยาพัทลุงแก้ตัวว่าเพียงแต่
ช่วยเหลือให้กองทัพหลวงทำงานให้สำเร็จเท่านั้น และความสำเร็จนี้เนื่องมาจากพระบารมีของ
รัชกาลที่ ๑ มิใช่เพราะเขามีอำนาจเหนือธรรมชาติแต่อย่างใด ซึ่งพระองค์ก็ทรงพอพระทัยกับ
คำตอบนี้ คำฟ้องของเจ้าพระยามนทรำพรังไม่ได้ผล

หลังจากพระยาคางเหล็กตาย ทางกรุงเทพ ฯ แต่งตั้ง พระศรี ไกรลาส (Srikailat) ขึ้นเป็น
แทน แต่ถูกถอดเมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๔ เมื่อคราวสงครามปราบกบฏปัตตานี เพราะหนีไปซ่อนในป่า
และถูกพระยามนทรำพรังไปยังกรุงเทพ ฯ หลังจากนั้นจึงตั้งบุตรพระยาคางเหล็ก คือทองขาว (ภรรยา
ของทองขาว เป็นน้องของพระราชมารดาของรัชกาลที่ ๓) ขึ้นเป็นพระยาพัทลุง

เมื่อคราวสงครามปราบกบฏปัตตานี พระยาสงขลา (บุญชู) ซึ่งกำลังมาช่วยทัพนครฯ และ
กรุงเทพฯ ก่อนที่ทัพกรุงเทพฯ จะมาถึง กองทัพสงขลาและนครฯ ร่วมกันรบชนะกบฏได้ และจัด
ความสงบในปัตตานีเรียบร้อยแล้ว เมื่อกองทัพกรุงเทพฯ ลงมาถึงก็เกิดกรณีวิวาทระหว่างกลาสิเรือ
ชาวญวนและทหารเมืองนครฯ โดยที่น้องชายของบุญชู ซึ่งเป็นผู้ช่วยคุมท่าเรืออยู่ ไม่สามารถจะ
ปราบปรามได้ ทหารเมืองนครฯ ฟ้องว่าน้องชายของบุญชูไม่ช่วยเหลือ ท้ายที่สุดเอาเรื่องขึ้นมาฟ้อง
กันในกรุงเทพฯ เจ้าพระยาฯ ครกกล่าวหาว่าบุญชูกดขี่ไพร่บริ โดยยึดคำบล ๒ คำบลมาจากไพร่บริ
และยู่ให้กลาสิญวนทะเลาะกับทหารเมืองนคร บุญชูปฏิเสธข้อกล่าวหาทั้งหมด โดยกล่าวว่า ๒
คำบลนั้นเป็นของสงขลามาก่อน และการทะเลาะกันไม่มีใครยุยง แต่เหลือกำลังที่น้องชายของตนจะ
ระงับเหตุการณ์ได้ รัชกาลที่ ๑ ทรงออกความเห็นว่างสองเรื่องมิได้อยู่ในขอบเขตอำนาจของ
สงขลา จึงไม่มีการลงโทษแต่อย่างใด และกรณีเรื่องสองคำบล แม้ว่าความจริงเป็นส่วนหนึ่งของ
ไพร่บริ แต่พระยาสงขลาที่มีความดีความชอบในการจัดความสงบในปัตตานี เพราะฉะนั้นพระองค์
จึงยกคำบลให้สงขลา และเลื่อนยศบุญชูขึ้นเป็นเจ้าพระยาอินทรีศรีสมุทรสงครามรามภักดี
ผู้สำเร็จราชการเมืองสงขลา หลวงศรีวัชรอธิบายเหตุผลที่บุญชูได้รับเลื่อนเป็นเจ้าพระยาว่าเพราะ
ในหลวงยอมรับความสำคัญของสงขลาในแง่ยุทธศาสตร์ ซึ่งตามพงศาวดารเมืองสงขลาก็แสดงให้
เห็นว่าสงขลาเป็นเมืองชั้นเอก อยู่ใต้การปกครองของกรุงเทพฯ โดยตรง และมีไพร่บริ ปัตตานี
และตรังกานอยู่ใต้อำนาจ

เมื่อปี พ.ศ. ๒๓๓๘ หลังจากการรบกับพม่าซึ่งเข้ามาโจมตีทางเมืองกลาง เกิดกบฏขึ้นใน
ปัตตานี หลวงนายฤทธิ (เถียนจ้ง) ซึ่งเป็นหลานของบุญชูและเป็นมหาดเล็กอยู่ในเมืองหลวง
ได้รับคำสั่งให้คุมกำลังจากเมืองพัทลุง สงขลา และกองทัพกรุงเทพฯ ไปปราบกบฏ หลังจากเหตุการณ์
สงบแล้วจึงแบ่งเมืองปัตตานีเป็นเมืองเล็ก ๆ ๗ เมืองด้วยกัน และให้อยู่ภายในเขตอำนาจของสงขลา
ฉะนั้นแม้ว่านโยบายการปกครองภาคใต้ของรัชกาลที่ ๑ จะมีผลทำให้เมืองสงขลาเข้มแข็งขึ้นเพื่อเป็น
ด่านกันทางหัวเมืองมาเลย์ และเป็นเครื่องด่วงอำนาจของเมืองนครด้วย แต่ก็นำไปสู่การอิจฉากันและ
เกิดการแข่งขันระหว่างสองเมืองนี้ ซึ่งตึงเครียดมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๒ ปรากฏว่ามีจดหมายที่
น่าสนใจเขียนขึ้นในตอนปลายรัชกาลที่ ๒ (อาจจะหลัง พ.ศ. ๒๓๖๐) เป็นจดหมายถึงเจ้าพระยา
นคร (น้อย) จากบุตรชายคนหนึ่งของท่านซึ่งเป็นมหาดเล็กอยู่ในกรุงเทพฯ (อาจจะเป็นบุตรชาย
คนโตก็ได้)^{๑๓} กล่าวถึงการโต้ตอบกันระหว่างรัชกาลที่ ๒ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนาง ซึ่งใน

๑๓. "จดหมายนอกข่าวถึงเจ้าพระยานคร" ใน *ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๕๑* ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๑๔
หน้า ๑๑๐

บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์มีเจ้านายที่สำคัญคือ กรมหมื่นศักดิ์พลเสพ พระราชโอรสในรัชกาลที่ ๑ ซึ่งต่อมาเป็นกรมพระราชวรินทร์ในรัชกาลที่ ๓) ในเรื่องความประพฤติในทางไม่สมควรของ พระยาสงขลา กรมหมื่นศักดิ์พลเสพทรงกล่าวหาว่าพระองค์ท่านไม่สามารถจะออกความคิดเห็นเรื่องนี้ได้ เพราะพระองค์เป็นสมาชิกคนหนึ่งของตระกูลพระยานคร (พระมารดาของท่านคือน้องสาวของเจ้าพระยานคร (น้อย)) ความประพฤติในทางไม่ดีของพระยาสงขลาคือเรื่องปัญหากำลังคน ซึ่งพระยาสงขลาต้องล่อลวงคนจากเมืองใกล้เคียงรวมทั้งเมืองนครด้วย มาอยู่สงขลา และปิดบังคนพวกนี้จากการเกณฑ์แรงงานและเก็บภาษีจากขุนนางซึ่งออกไปจากกรุงเทพฯ

สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งในจดหมายนี้ คือ แสดงให้เห็นถึงความไม่พอพระทัยข้าหลวงเมืองสงขลาของรัชกาลที่ ๒ เป็นส่วนพระองค์อีกด้วย ตั้งแต่พระยาสงขลา (บุญฮุย) และหลานคือ เดียนจิ่ง (หลวงนายฤทธิ์) และ เดียนเส็ง ซึ่งเป็นข้าหลวงต่อมาตามลำดับ จนถึงสมัยที่มีการเขียนจดหมายฉบับนี้ อย่างไรก็ตามข้าหลวงทั้งสองคนหลังนี้ได้รับพระราชทานแต่งตั้งในสมัยรัชกาลที่ ๒ นั้นเอง แสดงให้เห็นถึงปัญหาของการปกครองที่มีไขจะขึ้นอยู่กับความโปรดหรือไม่โปรดของพระเจ้าแผ่นดิน แต่ขึ้นอยู่กับอำนาจของตระกูลในเมือง ความสัมพันธ์หรือการอุปถัมภ์ และความต้องการของเจ้านายและเสนาบดีที่มีอำนาจด้วย

นอกจากนี้จดหมายนี้แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งและการจ้องจับผิดซึ่งกันและกัน และหน้าที่ของลูกหลานในตระกูลซึ่งเข้าไปถวายตัวเป็นมหาดเล็ก หรือขุนนางในเมืองหลวง ในการสอดแนมและเป็นตัวแทนให้ตระกูลของตน

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ ๒ ทรงโปรดฝ่ายเมืองนครมากกว่าสงขลา คือจากพงศาวดารเมืองสงขลา บันทึกไว้ว่าในปี ๒๓๕๖ เจ้าพระยาไทรบุรี ซึ่งอยู่ใต้อำนาจของสงขลา ทะเลาะกับพระยาสงขลาและต้องการไปขึ้นอยู่กับเมืองนคร พระยานครนำเรื่องนี้ไปกราบทูลรัชกาลที่ ๒ จึงทรงโปรดให้เจ้าพระยาไทรบุรีขึ้นกับเมืองนครตามต้องการ พงศาวดารของหลวงศรีวิจิตร และสมเด็จพระยาคำรังฯ กล่าวว่าเจ้าพระยาไทรบุรีและน้องชาย คือ รายมุดา ทะเลาะกัน รัชกาลที่ ๒ ส่งพระยาพัทลุงไประงับข้อวิวาทกัน และเสนอแนะให้รายมุดาย้ายไปเป็นข้าหลวงเมืองสตูล สมเด็จพระยาคำรังฯ ทรงแสดงความเห็นว่า รายมุดาเอนเอียงทางฝ่ายเมืองนครมาก และทั้งเมืองไทรบุรีและสตูลคงจะอยู่ใต้เมืองนครทั้งคู่

นอกจากนี้ยังมีกรณีของเมืองกลันตัน และตรังกานู ราชากันตันอยู่ใต้อำนาจของตรังกานู ซึ่งบรรณาการผ่านตรังกานูมายังเมืองสงขลา เมื่อเกิดการทะเลาะกันระหว่างราชากันตันและตรังกานู

รายากลับคืนขอให้พระยาสงขลายุทธฐานะให้กลับคืนอยู่ใต้สงขลาโดยตรง พระยาสงขลาไม่เห็นด้วย
รายากลับคืนจึงนำเรื่องไปขอต่อพระยานคร พระยานครนำเรื่องเข้ามากราบทูลที่กรุงเทพฯ
รัชกาลที่ ๒ ทรงอนุญาตให้กลับคืนมาขึ้นกับเมืองนคร และตกเดือนมิให้สงขลาด้วยวงเรื่อง

ปรากฏว่าเมืองนครซึ่งอยู่ในฐานะที่พระเจ้าอยู่หัวโปรดปรานมาก ถือโอกาสเพิ่มอำนาจ
ของตน เช่นในปี ๒๓๖๔ พระยานครฟ้องว่าไทรบุรีแข็งข้อ ไม่ยอมส่งคืนไม้เงินต้นไม้ทองและขอ
ให้ทางกรุงเทพฯ จัดส่งกองทัพไปปราบโดยเร็ว (ในพงศาวดารเมืองนครกล่าวว่ามีเมืองนครอาสาจะไป
ปราบไทรบุรี) ซึ่งทางกรุงเทพฯ ก็ทรงโปรดส่งกองทัพลงมา เอกสารเบอร์นีให้ความกระจ่างเรื่อง
เหตุผลที่กรุงเทพฯ อนุญาตให้ส่งทหารมาปราบไทรบุรี เพราะรายาเมืองไทรบุรีคบคิดกับพม่า ซึ่ง
กำลังรวบรวมทัพอยู่ที่ทวายให้มาตีไทย หลังจากขับไล่รายาไทรบุรีออกไปแล้ว พระยานครก็ตั้งบุตร
ชายสองคนเป็นข้าหลวงเมืองไทรบุรี และเป็นผู้รักษาการแทนข้าหลวง ซึ่งต่อมาได้รับยศเป็นพระยา
และตัวพระยานคร (น้อย) เองได้รับเลื่อนเป็นเจ้าพระยานคร

พัทลุงอยู่กึ่งกลางระหว่างการแข่งขันระหว่างนครฯ กับสงขลา พระยาพัทลุง (ทองขาว) ดู
เหมือนจะเห็นด้วยกับรัชกาลที่ ๒ และเมื่อท่านผู้นั้นถึงแก่กรรมแล้ว อาของท่านคือเสือก เป็นพระยา
พัทลุงต่อมา หลังจากรัชกาลที่ ๓ ขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ๓ ปี เสือกจึงถูกเรียกตัวกลับกรุงเทพฯ
เพราะชราภาพแล้ว และตั้งบุตรชายคนโตของพระยานครขึ้นเป็นแทน มีผลให้เมืองนครมีอำนาจ
เหนือพัทลุง ในขณะที่เดียวกันทางสงขลา ก็พยายามสร้างอิทธิพลในพัทลุง โดยพระยาสงขลา เถียนแสง
และ บุญส่ง ต่างก็แต่งงานกับลูกสาวกษัตริย์เมืองพัทลุงทั้งคู่ นโยบายของรัชกาลที่ ๓ เกี่ยวกับ
เมืองทั้ง ๓ นี้ ทรงต้องการจะให้สงขลาถ่วงดุลเมืองนครซึ่งมีอำนาจเต็มที่ ในรัชกาลที่ ๒ แต่ก็ยัง
ทรงเอนเอียงทางฝ่ายเมืองนครอยู่นั่นเอง (กรมพระราชวังบวรฯ ในรัชกาลที่ ๓ คือหลานเจ้าพระยา
นคร และภรรยาเอกของพระยานครมาจากสายราชินิกุลบางช้าง ซึ่งรัชกาลที่ ๓ ทรงเรียกว่า
“พี่สาวใหญ่”) ฝ่ายเจ้าพระยานครเองยังเชื่อมความสัมพันธ์กับรัชกาลที่ ๓ โดยส่งธิดาของท่านถึง
๑๐ คน เข้ามาถวาย ในจำนวนนี้มีธิดาที่เกิดจากภรรยาเอกของเจ้าพระยานคร (น้อย) ถึงสองคน
ซึ่งภายหลังมีพระราชโอรสกับรัชกาลที่ ๓ ด้วย นอกจากนี้ยังไปเกี่ยวดองกับสกุลขุนนาคน โดยลูก
ชายคนโตของท่านแต่งงานกับธิดาของเจ้าพระยา พระคลังฯ (ติศ) แต่เจ้าพระยานครก็แข่งขันกัน
ในเรื่องที่จะคัดสินเกี่ยวกับภาคใต้ สงขลาจึงอยู่ฝ่ายพวกขุนนาคนโดยปริยาย ในปี ๒๓๗๖ หลวงสุนทร
นุรักษ์ ลูกพี่ลูกน้องของพระยาสงขลา (บุญส่ง) นำต้นไม้เงินต้นไม้ทองเครื่องราชบรรณาการของ
หัวเมืองมาเลยที่อยู่ที่การปกครองของสงขลา มาถวายยังกรุงเทพฯ เจ้าพระยาพระคลัง (ติศ

ขุนนาง) นำมาจัด และเสนอความดีความชอบที่ได้ปราบกบฏหัวเมืองมาเลยให้สงบเรียบร้อยในปี ๒๓๖๒-๒๓๖๕ เรื่องขุนนางสกุลขุนนาค และเมืองสงขลาไม่ปรากฏชัดว่าด้วยใดเป็นฝ่ายเกลี้ยกล่อม อีกกลุ่มมาเป็นพวก แต่ทั้งสองด้วยต่างก็ได้ประโยชน์จากความสัมพันธ์กันนี้ หลังจากกบฏมาเลย ในช่วงปี ๒๓๕๑-๒๓๕๒ พระยาศรีพิพัฒน์ (ทัต บุนนาค) ลงมาจัดการความสงบในสงขลา และเมื่อมีการตั้งเลขในเมืองสงขลา เจ้าพระยาพรสคลัง (คิส) เดินทางไปสงขลาเป็นการส่วนตัว ซึ่งอาจจะเป็นการลงมาดูให้แน่ใจว่า ขุนนางเมืองสงขลาจะไม่ได้ใช้กลอุบายแบบเก่าอีก^{๑๔}

สงครามกับหัวเมืองมาเลยในช่วงปี ๒๓๖๓-๒๓๘๓ แสดงให้เห็นถึงการแข่งขันกันระหว่าง สงขลาและนคร การแย่งอำนาจอิทธิพลกัน เช่นเมื่อเจ้าพระยามครสังขุนนางจากกรุงเทพฯ ขอให้ สงขลาส่งกำลังไปช่วยเมื่อคราวปราบกบฏไทรบุรี ในปี ๒๓๖๔ สงขลาเห็นว่าเป็นเรื่องของเมือง นครจึงไม่ยอมเข้าหัวพันด้วย เมื่อเกิดสงครามปราบกบฏคราวที่ ๒ ในปี ๒๓๘๑ เมื่อสงขลาถูกโจมตีอย่างหนัก ขอความช่วยเหลือจากนครฯ เจ้าพระยามครแก้มืดโดยแก้มืดทำเป็นเฉยเสีย เมื่อรัชกาลที่ ๓ ทรงทราบก็โกรธทั้งสองฝ่าย หลังจากนั้นไม่นาน เจ้าพระยามครก็ถึงแก่กรรม รัชกาลที่ ๓ จึงดีโอกาสชักชวนให้พระยาสงขลาและลูก ๆ ของพระยามครล้มเรื่องที่เคยผิดใจกันเสีย หลังจาก อำนาจเมืองนครดูเหมือนจะถูกจำกัดมากขึ้น เมื่อบุตรชายเจ้าพระยามครซึ่งเป็นข้าหลวงเมืองพัทลุง ถูกถอด เพราะติดผิด และมีการแต่งตั้งคนพัทลุงเป็นข้าหลวงแทน และบุตรชายเจ้าพระยามคร สองคนที่ไปเป็นข้าหลวง และผู้รักษาการแทนข้าหลวงเมืองไทรบุรีถูกเรียกตัวกลับตามคำแนะนำของ พระยาศรีพิพัฒน์^{๑๕} ให้มาเป็นข้าหลวงเมืองพังงาและตะกั่วป่า แล้วแบ่งเมืองไทรบุรีออกเป็นเมือง เล็ก ๆ ๔ เมือง ให้อยู่ใต้ปกครองเมืองนคร ๓ เมือง และ เมืองที่ ๔ คือสตูลให้อยู่ใต้การดูแลของ สงขลา โดยมีข้าหลวงชาวมาเลยปกครองอยู่ทั้งสี่เมือง

อำนาจของตระกูลขุนนาคที่เกี่ยวกับภาคใต้ในช่วงเวลานี้อาจจะแสดงให้เห็นถึงการปกครอง ดินแดนแถบนี้ของกรุงเทพฯ ที่กวัดข้นขึ้น และทำให้ลักษณะกึ่งเมืองอิสระและอำนาจของเมืองต่าง ๆ ลดลงไปด้วย

สำหรับความสัมพันธ์ของเมืองต่าง ๆ และความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับเมืองหลวงแสดงให้เห็นลักษณะเด่น ๆ หลายประการเกี่ยวกับการเมืองและโครงสร้างทางสังคมของไทยมีการแข่งขัน ระหว่างตระกูลซึ่งมักจะซ่อนเร้นอยู่ ภายใต้การแข่งขันระหว่างเมือง เพื่อจะควบคุมและมีอิทธิพลต่อ

๑๔. พระยาวิเชียรคีรี, พงศาวดารเมืองสงขลา, ๒๕๐๑, หน้า ๒๗

๑๕. หลวงศรีวิจิตร, หน้า ๓๓-๓๔, วิเชียรคีรี, หน้า ๒๓-๒๔

ตระกูลอื่น ๆ อิทธิพลของตระกูลจะเพิ่มพูนและขยายโดยการใช้จ่ายการแต่งงาน เช่น เชื่อมโยงกับพระเจ้าแผ่นดิน และจะประสบความสำเร็จอย่างยิ่งถ้าหากลูกสาวที่ส่งไปถวายพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชโอรส

ลักษณะความสัมพันธ์ในเครือญาติไม่เห็นชัดนัก แต่ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์มีมาก ทั้งผู้อุปถัมภ์และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ ต่างได้ผลประโยชน์ ตัวอย่างเช่น ความสัมพันธ์ระหว่าง เขี้ยว กับพระเจ้าตากสิน และระหว่างทิดเพี้ยกับพระกลาโหม แสดงให้เห็นถึงผลประโยชน์ทางการเงินที่อยู่เบื้องหลัง ข้าหลวงที่ปกครองเมืองจะเป็นหูเป็นตาให้พระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งจะได้ประโยชน์ทั้งสองฝ่าย สถาบันมหาดเล็กก็ได้ประโยชน์ด้วยกันทั้งคู่ ในสายตาของพระเจ้าแผ่นดินที่ทรงเอาตัวลูกชายข้าหลวงหัวเมืองมาเป็นมหาดเล็กรับใช้ใกล้ชิดในเมืองหลวงเพื่อพระองค์จะได้แนบพระทัยในความจงรักภักดีของตระกูลนั้น ในขณะที่จากสายตาของข้าหลวงเจ้าเมืองต่าง ๆ เป็นการส่งสมาชิกของตนเข้าไปคอยสดับฟังเรื่องราวต่าง ๆ และส่งข่าวที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ในตระกูลของตนมาให้ข้าหลวงทราบ และเป็นผู้คอยสนับสนุนตระกูลของตน ถ้าหากจะมีปัญหาถามว่า เหตุใดรัฐบาลกลางจึงยอมเลี้ยงดูลูกหลานของพวกข้าหลวงซึ่งดูเหมือนจะเป็นปฏิปักษ์ต่อผลประโยชน์ของรัฐบาลกลางฯ อาจจะตอบได้ว่ารัฐบาลกลางมีทางเลือกที่จะทำอยู่สองทาง คือให้ตระกูลหนึ่งปกครองสืบต่อกัน หากมีความสามารถในการปกครอง และพระเจ้าแผ่นดินทรงใช้จ่ายการแต่งงานและการอุปถัมภ์ต่อตระกูลนั้น เพื่อให้มีความจงรักภักดี ซึ่งจะมียันตรายต่อเมืองหลวงเมื่อตระกูลที่ปกครองหัวเมืองเหล่านั้นมีอำนาจมากขึ้น หรือทางเลือกที่สองคือ ไม่ให้ตระกูลเพียงตระกูลเดียวปกครอง ซึ่งจะไม่มีปัญหาเรื่องอำนาจของตระกูลที่มีมากจนเป็นอันตรายต่อเมืองหลวง เพราะเมืองหลวงต้องการมีอำนาจเหนือกว่า แต่จะมีปัญหาเรื่องการแข่งขันกันระหว่างขุนนางต่าง ๆ ในเมืองเหล่านั้น^{๑๖}

กล่าวโดยสรุปแล้วบทความนี้แสดงให้เห็นถึงการปกครองในท้องถิ่น ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองหลวงกับผู้ปกครองในหัวเมืองทางภาคใต้ ความขัดแย้งกันระหว่างตระกูลที่มีอำนาจแข่งขันกัน รวมทั้งการใช้วิถีเชื่อมความจงรักภักดีต่อกันและเพื่อผลประโยชน์ซึ่งกันและกันโดยการแต่งงานและระบบอุปถัมภ์

ถอเรน เกลสิก แต่ง
ยุพา ขุมจันทร์ เก็บความ
คณะศิลปศาสตร์ ธรรมศาสตร์

๑๖. การแข่งขันกันระหว่างเมืองต่าง ๆ ซึ่งปรากฏชัดใน “ประกาศแต่งตั้งข้าหลวงซึ่งเทียบเข้า ๆ อยู่สมอว่าอย่าจริงครึ่งละกันเพราะจะก่อความยุ่งยากในการปกครอง” ใน *รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช* หน้า ๑๔๕, ๑๔๘